

Г. В. Ревенко

Інститут соціальних наук Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
к. 35, Французький б-р, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел. 0 (482) 68-43-73

**ПРАВОВА СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ТЕОРІЯ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

В статті розглядається проблема становлення правової соціальної держави. З цією метою уточнюється поняття “правова” та “соціальна держава”. Також робиться спроба виявити особливості становлення правової соціальної держави в Україні.

Ключові слова: держава, правова держава, соціальна держава, правова соціальна держава, громадянське суспільство.

На рубежі 80–90-х рр. XX сторіччя світ став свідком третьої хвилі демократичних змін, які були притаманні країнам Центрально-Східної Європи та колишнім країнам СРСР, зокрема й Україні. Для України, як і для країн — сусідів колишнього СРСР, цей період характеризувався трансформацією у всіх сферах життєдіяльності. Особливого значення набуває проблема впровадження демократичних цінностей в політичне життя країни, становлення в Україні соціальної та правової держави, а також розвиток громадянського суспільства. Особливого значення це набуває, оскільки відбувається інтеграція держави в світове співтовариство.

Новизна цієї статті полягає в тому, що в вітчизняній політичній науці майже відсутній досвід дослідження проблеми становлення правової соціальної держави як в теоретичній площині, так й на прикладі українського суспільства, зокрема.

Метою даної статті є розгляд основних теоретичних та практичних проблем становлення правової соціальної держави, а також особливостей її становлення в Україні.

Перш ніж перейти до дослідження феномену правової соціальної держави, доцільно зауважити, що сьогодні в наявності певний рівень теоретичного осмислення зазначеної проблеми як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі. Правда, і в тій, і в іншій переважають роботи, присвячені або правовому, або соціальному аспекту держави, взятих окремо. Значно менше праць про соціально-правову державу як таку, тобто про державу, яка собою являє живу єдність цих двох начал, їх органічний синтез, що дає життя фактично новому різновиду сучасної правової державності — правовій соціальній державі.

Серед зарубіжних та вітчизняних авторів, які досліджують цю проблему, можна відзначити Р. Дарендорфа, Д. Белл, Г. І. Авцинову, С. Завадського, В. А. Увачова та інших.

Вченим та політикам давно зрозуміло, що поняття “правова держава” та “соціальна держава” перебувають у нерозривній діалектичній взаємозалежності. З одного боку, вони перебувають в єдності — немає і бути не може соціальної держави поза правової державності, так само як і правова держава може існувати лише в умовах високорозвиненого громадянського суспільства, соціальної держави, ринкової економіки, яка характеризується динамічним розвитком. З іншого боку, вони являють собою свого роду протилежності: якщо сутнісним змістом правової держави є захист прав і свобод людини від обмежень та опіки з боку держави, то соціальна держава, навпаки, передбачає активні зусилля держави у напрямку забезпечення права людини на гідне існування. Проте перш ніж переходити до дослідження проблеми правової соціальної держави та умов її виникнення, становлення, доцільно, перш за все, розглянути ідею правової та соціальної держави окремо.

Перші спроби в виробленні принципів правової держави почалися з перших кроків становлення політико-правової науки, в античності. Серйозний внесок у зміцненні ідеї правової держави внесли піонери політичної та правової науки: Платон, Аристотель, пізніше — Полібій, Цицерон.

В основі сучасних концепцій правової держави лежать ідеї німецького філософа І. Канта, за якими людина — абсолютна цінність, ніхто не має права використовувати її як знаряддя чи засіб для виконання якихось власних, навіть найблагородніших цілей; закон — апріорі і абсолютний; все, що обмежує свавілля — це право та мораль; загальнообов’язковий, примусовий характер право набуває завдяки державі і тільки державі; мета держави — торжество права і закону, тому виконавча влада повинна бути підпорядкована законодавчій; право має три складові: природне право як система очевидних істин; позитивне право, створене законодавцем; справедливість.

Проте свою ґрунтовну розробку ідея правової держави отримала в другій половині XIX століття в німецькому ідеалізмі, коли вона перетворилась в реальний політичний ідеал, який, в свою чергу, почав визначати політичні ідеї політичних партій та рухів. Ліберальний рух (А. Сміт, А. де Токвіль, Дж. С. Мілль та інші) з самого початку відстоював програмні тези рівності всіх перед законами, верховенства прав і свобод особи, терпимості, конституційного обмеження політичної влади, поділу влади, невтручання держави у приватну сферу, розвиток приватної власності та вільної конкуренції (принцип *laissez faire*). З цієї точки зору роль держави зводилася до мінімального втручання в суспільне життя, до функції “нічного сторожа”. Завдання держави — захист прав і свобод як окремої людини, так і суспільства. Саме в ліберальній традиції правової думки отримала подальшу розробку ідея правової держави.

Сьогодні під правовою державою розуміють “тип держави, основними ознаками якої є зв’язаність правом, верховенством закону, поділ влади, правовий захист особи, юридичну рівність громадянина і держави” [4, 532].

До основних ознак правової держави сучасна наука відносить:

- наявність розвиненого громадянського суспільства, тобто мова йде про громадян, які володіють правовою культурою та правосвідомістю;
- суверенітет народу — народ є вищим джерелом, першоосновою влади, а держава покликана лише відстоювати й представляти його інтереси;
- загальність права і верховенство закону, нормативне (законодавче) регулювання суспільних відносин на правовій основі. Саме в цій ознаці формується верховенство Конституції та законів;
- пріоритет прав і свобод особистості та її вільний розвиток. Правова держава виходить з того, що надмірне втручання влади в життя суспільства неминуче перетворює його в деспотичне;
- послідовне проведення в життя принципу поділу державної влади на виконавчу, законодавчу та судову;
- взаємна відповідальність і довіра держави і людини.

Таким чином, з вищезазначеного можна відмітити, що під правовою державою доцільно розуміти певну форму організації політичної влади, яка характеризується верховенством закону, престижем і ефективністю права, що гарантують правову захищеність особистості і безперешкодне використання нею демократичних прав і свобод у своїх законних інтересах.

Що ж стосується соціальної держави, то її дослідження можна вбачати в роботах таких сучасних авторів, як С. А. Авакьяна, А. В. Васильєва, Г. В. Мальцева, В. С. Нерсисянца та інших. В своїх роботах вони досліджують сутність, ознаки соціальної держави, особливості її становлення.

Соціальну державу можна охарактеризувати як певний результат історичного процесу боротьби людей за свої соціальні права. Перші фундаментальні теоретичні основи теорії соціальної держави були закладені німецьким юристом та економістом Л. Штейном, Ф. Науманном, Л. Ерхардом та ін. Вони вважали, що головне завдання держави — забезпечення свободи та рівності між людьми. Під час становлення теорії соціальної держави зміст її поняття розширювався й доповнювався. Й сьогодні, коли ми говоримо про соціальну державу, маємо на увазі, що це — “тип організації державного й громадського життя, заснованого на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед права людини на “гідне життя”. Концептуальне ядро соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян” [4, 620].

Соціальна держава, — пише професор Б. С. Езбеєв, — це чинник суспільного благополуччя, що ґрунтується на принципах соціальної рівності, солідарності та взаємної відповідальності членів суспільства. Конституційне ж закріплення соціальності держави означає покладання на державу загальносоціальної функції, турботи влади про благо всіх громадян і розподілі матеріальних нестатків пропорційно їх економічному потенціалу [5, 386].

Іншими словами, соціальна держава — держава, для якої вищою цінністю є людина, її життя і особиста гідність, внутрішня і зовнішня політика якої спрямована на захист не тільки загальнонаціональних, регіональних, корпоративних та групових інтересів, а, перш за все, на захист

прав, свобод і законних інтересів людини; кожне управлінське рішення якої носить правовий характер; яка забезпечує соціальну орієнтованість не лише державного, а й приватного сектора економіки; яка проводить активну соціальну політику; яка нетерпима до бюрократизму, корупції та інших тіньових відносин; яка дбає про розвиток громадянського суспільства, про авторитет кожного його інституту.

Таким чином, розглянувши окремо правову й соціальну державу, доцільно розглянути умови виникнення правової соціальної держави та її становлення на сучасному етапі політичного життя.

Вчені вважають, що основною умовою виникнення правової соціальної держави стала криза правової держави в першій половині ХХ ст. На міжнародній арені ця криза проявилась перш за все в нездатності правової держави запобігти ні виникненню двох світових війн з їхніми незліченними матеріальними і людськими втратами і жертвами, ні національно-визвольним рухам і повстанням народів колоній, ні подальшому розпаду колоніальних імперій (Англії, Франції, Німеччини, США та ін), ні народно-демократичним і соціалістичним революціям в Європі та Азії, ні народженню, нарешті, з них світової соціалістичної системи, яка істотно звузила сферу панування світового капіталу. Таким чином, правова держава виявилася багато в чому безсилою зберегти сприятливі зовнішні умови свого власного існування. Крім цього, вона в своєму чистому вигляді загалом виявилася неспроможною і як захисник прав і свобод людини, причому не тільки прав робітничої більшості, для якої право власності перетворилося на право на свою робочу силу, але й прав класу власників, чиє право власності було поставлено під сумнів пролетарськими революціями. Саме це виявляють як головну причину виникнення правової соціальної держави.

Все, що було зазначено вище стосовно правової та соціальної держави, їх цінності, які були взяті окремо, можна розглядати як певні принципи єдиної правової соціальної держави. До них можна віднести принцип законності (дотримання норм права всіма суб'єктами суспільних відносин, форма гарантії реалізації прав, свобод та інтересів людини); принцип свободи (право людини бути вільним від політичного, адміністративного та економічного примусу); принцип солідарності як основна умова виживання людського суспільства; принцип рівності (всі рівні перед законом, а також кожна людина має право на достойні умови життя, незалежно від походження, соціальної, етнічної, релігійної та полової приналежності).

Що ж стосується становлення правової соціальної держави в Україні, можна відмітити, що цей процес відбувається важко й дуже суперечливо. Згідно з Конституцією “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава” [2, 5]. Проте сьогодні важливим є не тільки проголосити ці ідеї, але й реалізувати їх в житті, щоб це була правдива дійсність для людини. Щодо складнощів, які гальмують становлення правової соціальної держави, можна відзначити, що до них належить:

– економічна — відсутність зростання національного економічного виробництва, стійка кризова ситуація, зубожіння значної частини населення. Правова держава може сформуватися і існувати тільки в економічно

стабільному громадянському суспільстві, де більшу частину населення становить так званий середній клас;

– політична — необхідна стійка орієнтація держави, її громадян на демократичні принципи, на існування політичного плюралізму, визнання та реалізація прав і свобод громадянина, періодичність виборів, змінюваність влади;

– правова — більшість громадян української держави не розглядають її як правову державу, яка підвладна праву та яка вбачає своє призначення в служінні громадянину та його інтересам.

Загалом слід визначити, що становлення правової соціальної держави є не тільки теоретичною необхідністю, а — сьогоденною реальністю. І тут можна погодитись з І. В. Леоновим, який зазначає, що “в сучасних умовах держава може виконувати своє соціальне призначення та забезпечувати кожному можливість реалізації свого права на гідне існування тільки на міцній правовій основі...” [3, 34]. Стосовно ж України треба мати на увазі, що становлення правової соціальної держави — це довгий процес, який в своїй основі має становлення й функціонування норм демократичної держави, яка визнає верховенство закону та соціальні права громадянина.

Література

1. Авцинова, Г. И. Социально-правовое государство: сущность, особенности становления / Г. И. Авцинова // Социально гуманистические знания. — 2000. — № 3. — С. 90–104.
2. Конституція України. — Од.: Студія “Негоціант”, 2005. — 96 с.
3. Леонов И. В. Современное социальное государство: сущность, признаки, проблемы формирования / И. В. Леонов. Моск. гос. ин-т. межд. отношений (ун-т) МИД России. — М.: МГИМО, 2006. — 96 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
5. Эбзеев Б. С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации: Монография. — М.: Юрид. лит., 2005. — 567 с.

Г. В. Ревенко

Институт социальных наук Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова

к. 35, Французский б-р, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
тел. 0 482 68-43-73

**ПРАВОВОЕ СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО: ТЕОРИЯ
И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ**

Резюме

В статье рассматривается проблема становления правового социального государства. С этой целью уточняются понятия “правовое” и “социальное государство”. Также делается попытка выявить особенности становления правового социального государства в Украине.

Ключевые слова: государство, правовое государство, социальное государство, гражданское общество.

G. V. Revenko

Politology Department of Social Sciences Institute
of Odessa National University named by I. Mechnikov,
r. 35, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE LEGAL SOCIAL STATE: THE THEORY AND MODERN
PROBLEMS OF BECOMING IN UKRAINE**

Summary

In clause the problem of becoming of the legal social state is considered. With this purpose the concepts of the legal and social state are defined more exactly. Also attempt to reveal feature of becoming of the legal social state in Ukraine is done.

Key words: the state, lawful state, social state, civil society.